

JAHON AXBOROT RESURSLARI HAQIDA MA'LUMOT VA QO'LLANILISHI

(Ochiq axborot resurslari)

Yaxshiboyeva Shahnoza Bahodir qizi
Xalqaro Nordik universiteti tayanch doktoranti
e-pochta: yaxshiboyevashahnoza@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ochiq kirish tizimi va uning ilmiy hamjamiyat uchun ahamiyati batafsil yoritilgan. Ochiq kirish (Open Access) – ilmiy adabiyotlar va tadqiqot natijalariga bepul foydalanish imkoniyatini taqdim etuvchi zamonaviy nashr modeli bo'lib, u bilimlarni global miqyosda tarqatish va ulardan foydalanishdagi to'siqlarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Maqolada OAPEN, DOAB, DOAJ kabi platformalarning faoliyati, ularning ilm-fan, ta'lim va tadqiqotlar rivojiga qo'shayotgan hissasi haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, ochiq kirishning iqtisodiy samaradorligi, bilim almashishdagi imkoniyatlarni oshirishi va yangi tadqiqotlar uchun qulay sharoit yaratishdagi o'rni tahlil qilingan. Ushbu maqola ochiq kirishning foydalari, rivojlantirishga oid imkoniyatlari va jahon ilmiy hamjamiyatidagi o'rnini anglashga ko'maklashadi.

Kalit so'zlar: *ochiq axborot resurslari, ochiq kirish, elektron resurslar, to'liq matnli kitoblar, ilmiy nashrlar*

Kirish

Axborot manbalariga ochiq kirish

Ochiq kirish – Internetdagi ilmiy adabiyotlar va boshqa materiallardan bepul foydalanish. Ilmiy hujjatni Ochiq kirish shartlarida nashr qilish har kimga ushbu hujjatni o'qish, yuklab olish, saqlash, havola qilish, chop etish va bepul foydalanish imkonini beradi. Bundan tashqari, foydalanuvchilarga bepul litsenziyalar orqali qo'shimcha foydalanish huquqlari berilishi mumkin, bu hujjatlarni keyinchalik bepul va keyingi foydalanish, tarqatish yoki hatto o'zgartirish imkonini beradi.

Ilmiy ixtisoslashtirilgan adabiyotlar elektron jurnallardagi maqolalar, kitoblar va jurnallardagi maqolalarning onlayn versiyalari (postprintlar) bo'lishi mumkin, ular olimlar tomonidan bepul elektron jurnallar serverlarida, universitet yoki institut arxivlarida, mavzu bo'yicha serverlarda yoki shaxsiy veb-saytlarida erkin foydalanish uchun taqdim qilinadi. Ochiq kirish, shuningdek, ilmiy birlamchi ma'lumotlar va metama'lumotlar, manba matnlari va raqamli reproduksiyalarga kirish imkoniyatini yaratishni o'z ichiga oladi.

Axborotdan universal foydalanish global bilim jamiyatlariga erishishning asosiy shartlaridan biridir. Bu holat dunyoning hamma mintaqalarida ham mavjud emas. Shu sababli Ochiq kirish siyosatini qabul qilish orqali ko‘plab nashrlar jamoatchilikka bepul taqdim etila boshlandi.

Ochiq kirish ilmiy ma’lumotlardan erkin foydalanish va har bir inson uchun elektron ma’lumotlardan cheksiz foydalanishni anglatadi. Ochiq kirish bilan qimmat narxlar va mualliflik huquqlari bilimlarni tarqatishda to‘siq bo‘la olmaydi.

Ochiq kirishda nashr qilish bizga ushbu imkoniyatlarni beradi:

- tadqiqot ishlarining takrorlanishidan, buning natijasida moliyaviy va vaqt isrofgarchiligidan qochadi;
- ilmiy tadqiqotlarni moliyalashtirishning shaffofligini oshiradi va dolzarb ilmiy masalalarni kengroq tushunishga yordam beradi
- davlat muassasalarining mas’uliyatini oshiradi
- metama’lumotlar orqali ma’lumotlarni qidirishni osonlashtiradi
- odamlarga olimlar va ularning mehnatini yaxshiroq baholashga yordam beradi
- bilim olishdagi bo‘shliqlarni to‘ldiradi
- bilimlar bazalarini yaratish va chop etilgan natijalardan qayta foydalanish imkonini beradi.

Open Access Publishing in European Networks (OAPEN) – ushbu tizim turli fan sohalari bo‘yicha mingdan ortiq elektron kitoblarning to‘liq matnini pdf formatda taqdim etadi. Jumladan, sotsiologiya, gumanitar fanlar, iqtisod, moliya, menejment, matematika, til, geografiya va boshqa sohalar bo‘yicha. Tizim faqatgina ingliz tilida faoliyat yuritadi.

OAPEN jamg‘armasi Gollandiyada joylashgan notijorat tashkilot bo‘lib, uning vakolatxonasi Gaagadagi Milliy kutubxonada joylashgan. OAPEN Yevropa Ittifoqi tomonidan o‘zining eContentplus-dasturida (2008-2010) birgalikda moliyalashtirilgan 30 oylik maqsadli loyiha sifatida ishlab chiqilgan. Loyihaning maqsadi gumanitar va ijtimoiy fanlar bo‘yicha akademik kitoblar uchun barqaror

nashr modeliga erishish va Yevropada yuqori sifatli akademik tadqiqotlarning ko‘rinishi va foydalanish qulayligini yaxshilash bo‘lgan. Loyiha yopilgandan so‘ng OAPEN o‘z faoliyatini asos sifatida davom ettirishni boshlagan.

OAPENning maqsadlari:

- ochiq kirish huquqiga ega bo‘lgan brendli to‘plamini yaratish;
- yuqori sifatli nashrlarning ko‘zga ko‘rinishi va qayta tiklanuvchanligini oshirish;
- ochiq kitob nashrini targ‘ib qilish.

OAPEN birinchi navbatda Ochiq kirish kitoblari uchun to‘liq matnli ombor bo‘lib, grantlar va xayriyalar orqali moliyalashtiriladi. OAPEN jamoatchilik manfaatlarini ko‘zlab, akademik hamjamiyat uchun muhim xizmat sifatida Ochiq kirish nashrlarini ilgari surish bilan shug‘ullanadi. U OA kitoblarini to‘liq matnli tarqatish uchun platformani taqdim etadi va nashriyotlarga, shuningdek kutubxonalarga xizmat ko‘rsatadi. OAPEN asosan gumanitar va ijtimoiy fanlar bo‘yicha OA kitoblarining sifati nazorat qilinadigan to‘plamini yaratadi. Ishtirokchi noshirlar orasida Brill, Manchester University Press, Oksford universiteti, Palgrave Macmillan va boshqalar bor. OAPEN jamg‘armasi OA ilmiy kitoblarni nashr etishga bag‘ishlangan notijorat fondidir.

Saytga ushbu ssilka orqali kirishingiz mumkin:

<https://oapen.org/>

Ushbu Open Access nashri modeli boshqa ilmiy sohalarda ham namuna bo‘lib xizmat qiladi va Yevropa tadqiqot natijalarining tarqalishini yaxshilaydi.

Saytdan resurslarni sarlavhasi, muallifi, nashriyoti yoki mavzusi bo‘yicha ko‘rib chiqishingiz yoki sarlavhasi, muallifi, seriya nomi, mavzusi, ISBN, yillari yoki to‘liq matn bo‘yicha qidirishingiz mumkin. Ko‘p tilli qidirish imkoniyati mavjud bo‘lib, qidiruv doirasini kengaytirish uchun kalit so‘zlar orqali qidirishda ingliz, fransuz, nemis, italyan, golland va dan tillaridan foydalanilsa bo‘ladi.

OAPEN sayti 30 000 dan ziyod elektron resurslarni o‘z ichiga olgan. Sayt doimiy yangilanib turadi va undan so‘nggi yillarda nashr etilgan resurslarni ham topish mumkin. Saytdan ro‘yxatdan o‘tsangiz va o‘zingiz ma‘lumot olishni istagan

to'plamlarni belgilasangiz, elektron pochtagizga qo'shilgan yangi resurslar haqida yangiliklar kelib turadi.

DOAB (Directory of open access books) – ochiq foydalanishga taqdim etilgan to'liq matnli kitoblar katalogi. DOAB kitoblarni joylashtirmaydi, aksincha foydalanuvchilarni ochiq kirish versiyasiga yo'naltiradi. DOAB nashriyotlar tomonidan yuklangan ochiq kirish kitoblarining metama'lumotlarini o'z ichiga oladi. Hozirgi vaqtga kelib DOABga 600 dan ortiq nashriyotlar o'zlarining 70 000 ga yaqin kitoblarini joylashtirganlar. Ushbu sayt ingliz va fransuz tilida taqdim etilgan. DOAB OAPEN bilan hamkorlikda faoliyat yuritadi. Shu sababli, OAPEN kutubxonasidagi kitoblar, agar ular ochiq kontentga ega bo'lsa, avtomatik ravishda DOAB ro'yxatiga kiritiladi.

DOABning asosiy maqsadi ochiq kirish kitoblarining kashf etilishini oshirishdir. Akademik nashriyotlarga o'zlarining ochiq kitoblarining metama'lumotlarini DOABga taqdim etishlari taklif qilinadi. Shu orqali katalog to'ldirib boriladi. DOAB ochiq infratuzilma bo'lib, ilm-fanni ochishga intiladi. Agregatorlar yozuvlarni o'zlarining tijorat xizmatlariga, kutubxonalar esa katalogni o'zlarining onlayn kataloglariga birlashtirib, olimlar va talabalarga yangi kitoblarni o'rganishlarida yordam berishlari mumkin. Ma'lumotnoma akademik, o'zaro ko'rib chiqilgan kitoblarni ochiq ruxsatda nashr etadigan barcha nashriyotlar uchun ochiqdir.

Sayt ssilkasi: <https://www.doabooks.org>

Muayyan so'rov bo'lsa, "Search" (qidiruv)dan foydalanishingiz mumkin. Bir-biriga bog'liq bo'lgan bir nechta kitoblarni ko'rib chiqish uchun esa "Browse" dan foydalanish samarali bo'ladi.

Bunda resurslarni mavzular, nashriyotlar, tillar va yillar kesimida, shuningdek to'plamlar shaklida ko'rib chiqsa bo'ladi. DOAB ko'plab fanlarni qamrab olgan. Barcha mavjud mavzularni bu yerda ko'rish mumkin:

http://directory.doabooks.org/browse?type=classification_text

DOAB ro'yxatida sanab o'tilgan barcha kitoblardan erkin foydalanish mumkin va shuning sababli o'qish uchun bepul, lekin bu foydalanuvchilar ushbu

kitoblardan xohlaganlari kabi foydalanishlari mumkin degani emas. DOABdagi kitoblardan foydalanish huquqi litsenziya bilan belgilangan. Umuman olganda, DOABga kiritilgan barcha kitoblar ochiq kirish litsenziyasi (masalan, Creative Commons litsenziyasi) ostida mavjud.

DOAJ (Directory of Open Access Journals) – bu dunyo bo‘ylab ochiq kirish huquqiga ega bo‘lgan litsenziyali jurnallarni ochiq taqdim etuvchi va ularni indekslovchi onlayn platforma hisoblanadi. DOAJ mutlaqo bepul va undagi barcha ma’lumotlarga erkin kirish mumkin. Bu orqali foydalanuvchilar jahondagi ko‘plab ilmiy jurnallardan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. DOAJga hozirda 133 mamlakat vakillik qilib, 80 tilda 20 000 ga yaqin jurnallar va 10 millionga yaqin fan, texnologiya, tibbiyot, ijtimoiy va gumanitar fanlar bo‘yicha maqolalar joylangan.

Sayt ssilkasi: <https://doaj.org/>

DOAJ mustaqil, notijorat tashkilot bo‘lib, Infrastructure Services for Open Access CIC (IS4OA) tomonidan boshqariladi, Buyuk Britaniyada ro‘yxatdan o‘tgan va Daniyadagi filialiga ega. DOAJ homiylar xayriyalari hisobidan moliyalashtiriladi. Bularning 82% akademik tashkilotlar (kutubxonalar, kutubxonalar konsorsiumlari, universitetlar, tadqiqot markazlari) tomonidan amalga oshirilsa, qolgan 18% ni DOAJ sahifasidagi nashriyotlar tashkil qiladi.

DOAJ platformasi tezkor va keng qamrovli qidiruv tizimiga ega. Jurnal va maqolalarni jurnal nomi, mavzusi, tili, nashriyoti, nashr qilingan mamlakati va yillar orqali ham ko‘rib chiqish imkoni mavjud. Jurnallar va maqolalarga havolalar berilgan va ushbu havolalar orqali ularning web-sitelariga o‘tib, onlayn o‘qish va yuklab olish mumkin.

Shu bilan bir qatorda, muassasalar o‘z jurnallarini DOAJga qo‘shishlari mumkin. Faqat bunda jurnallar oshkoralik tamoyillarini qabul qilishi va ilmiy nashrlar talabiga javob berishi kerak bo‘ladi. Bundan tashqari, DOAJ tarkibidagi jurnallarda maqolalarni bepul chop etish imkoniyati ham mavjud. Ammo murojaat qiluvchilar o‘z maqolalarini ochiq kirish siyosatiga rozi bo‘lgan holda taqdim etadi. Nashr qilingan maqolalardan har qanday foydalanuvchiga maqolalarning to‘liq matnlarini o‘qish, yuklab olish, nusxalash, tarqatish, chop etish, qidirish yoki havola

qilish, indekslash uchun ularni skanerlash, dasturiy ta'minotga ma'lumot sifatida o'tkazish yoki ulardan foydalanish uchun ruxsat beriladi.

Open education Resources of UNESCO – YuNESKOning raqamli kutubxonasi YUNESKOning odamlar ongida tinchlik o'rnatish missiyasini amalga oshirish, xususan, "o'zaro bilim va hamfikrlilikni rivojlantirish hamda intellektual faoliyatning barcha sohalarida xalqlar o'rtasida hamkorlikni rag'batlantirish, jumladan nashrlar, badiiy va ilmiy qiziqish ob'ektlari va boshqa ma'lumotlar materiallari bilan almashishga xizmat qiladi. Aniqroq aytganda, u YuNESKO tomonidan ishlab chiqarilgan yoki YuNESKOning vakolat sohalariga tegishli nashrlar, hujjatlar va boshqa materiallardan foydalanish imkonini beradi.

YuNESKOning Raqamli kutubxonasi doimiy ravishda YuNESKO tomonidan ishlab chiqarilgan yangi nashrlar va hujjatlar, shuningdek, xaridlar, boshqa muassasalar tomonidan baham ko'rilgan resurslar va xayriyalar bilan boyitib boriladi. YuNESKOning raqamli kutubxonasi YuNESKO raqamli kutubxonasining asosiy maqsadi bilimlarni almashish va ularni kelajak avlodlarga yetkazishdir.

YuNESKO elektron kutubxonasida ochiq kirish manbalari, YuNESKO davriy nashrlari va axborot byulletenlari, YuNESKOning global hisobotlari, Umumiy va mintaqaviy tarixlar seriyasi, Global ta'lim monitoringi hisoboti, Bosh direktorning xabarlari va nutqlari kabi to'plamlar bor. Ochiq kirish manbalari ta'lim, tabiiy fanlar, ijtimoiy va gumanitar fanlar, madaniyat, aloqa va axborot resurslarini qamrab olgan.

YUNESKO nashrlari bo'yicha YuNESKOning Ochiq kirish (OA) siyosati ma'lum cheklovlar doirasida istalgan formatda nusxa ko'chirish, foydalanish, tarqatish, uzatish va hosilaviy asarlarni yaratish uchun kirish huquqini beradi. Ushbu portalda 12 000 dan ziyod ta'limiy resurslar mavjud. Ulardan foydalanish uchun, "Collections" orqali "Open Access resource" ga kiriladi. Bunda ma'lumotlarni online ochib o'qish va yuklab olish mumkin. Oddiy va murakkab qidiruv tizimi esa platformada mavjud resurslarni tezroq topishga imkon beradi.

Xulosa

Ochiq kirish (Open Access) global ilmiy hamjamiyat uchun muhim yutuq bo'lib, ilmiy ma'lumotlarni bepul taqdim etish orqali bilimlarni kengroq tarqatish va

ulardan erkin foydalanish imkonini beradi. Bu tizim tadqiqotchilar, talaba va boshqa foydalanuvchilar uchun moliyaviy va intellektual cheklovlarsiz ma'lumot olish imkonini yaratadi. Ochiq kirish platformalari, jumladan, OAPEN, DOAB, DOAJ va YuNESKOning raqamli kutubxonalari, har bir inson uchun tadqiqot va ta'limga erkin kirish imkoniyatlarini ta'minlaydi.

Mazkur platformalar foydalanuvchilarga quyidagilarni taqdim etadi:

- Ilmiy adabiyotlarni bepul o'qish, yuklab olish va foydalanish;
- Ilmiy izlanishlar sifatini oshirish va takrorlanishining oldini olish;
- Bilim olishdagi mavjud bo'shliqlarni to'ldirish va ma'lumotlarni tizimli saqlash;
- Global darajada akademik hamkorlikni rivojlantirish.

Bunday platformalar ochiq kirish nashrlarini targ'ib qilish bilan bir qatorda, ilmiy tadqiqotlarni keng ommaga yetkazish, sifat nazorati orqali nashrlarning dolzarbligini oshirish va ilm-fanning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Shu bilan birga, ushbu resurslar ko'plab tillarni qamrab olgani va qidiruv tizimlari orqali qulay foydalanish imkoniyati yaratilgani bilan yanada ommabop hisoblanadi.

Natijada, ochiq kirish modeli zamonaviy bilim jamiyatining rivoji va global miqyosda teng imkoniyatlarni ta'minlashda asosiy vositalardan biri sifatida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. GANIYEVA, B. JAHON AXBOROT RESURSLARI.
2. Directory of Open Access Books. (n.d.). DOAB: Directory of Open Access Books. Retrieved from <https://www.doabooks.org>
3. Directory of Open Access Journals. (n.d.). DOAJ: Directory of Open Access Journals. Retrieved from <https://doaj.org>
4. OAPEN Foundation. (n.d.). OAPEN: Open Access Publishing in European Networks. Retrieved from <https://oapen.org>
5. UNESCO Digital Library. (n.d.). Open Educational Resources of UNESCO. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org>

